

др Данило Н. Баста
редовни професор Правног факултета у Београду

ТРАГАЛАЧКИ ДУХ ПРАВНЕ МЕТОДОЛОГИЈЕ

Није непознато да је садашње стање наше правнотеоријске мисли (у најширем смислу те речи) мање-више оскудно. Оно се не може сматрати задовољавајућим чак ни упркос чињеници, по себи свакако охрабрујућој, што је током последњих година у тој области објављено неколико врло вредних и запажених књига како наших старијих, одраније познатих и признатих аутора, тако и млађих истраживача.

Па ипак, ако није задовољавајуће, то стање није ни безнадежно. Баш напротив. Постоје јасни и несумњиви знаци не само обновљеног интересовања за правнотеоријску и правнофилозофску мисао, него и њеног истинског препорода. При том се могу запазити различита настојања: од продубљеног истраживања и плодотворне рецепције нашег, донедавно увелико занемареног, наслеђа у тој области, до покушаја изградње сопственог система правне филозофије; од обрађивања "класичних" тема, проблема или аутора, до успостављања непосредних и живих односа са "модерним" струјањима и кретањима. Посебан значај треба придати тежњи, која претпоставља немали напор, да се из корена промени основна парадигма, тј. да се наша правнотеоријска мисао дезидеологизује, ослободи скучених оквира вулгарно-догматског и марксистичко-класног становишта, отргне од превласти правног (а још више: законског) позитивизма и упрошћеног нормативизма, те већма отвори и окрене ка природном праву и његовим тековинама.

Разуме се само по себи да у таквој ситуацији спонтано нараста потреба за једном посебном "дисциплином". Реч је, дакако, о правној методологији, било да се она схвата као методологија права или као методологија правне науке. (У овом погледу не постоји увек поуздано разликовање и јасан став.) Утолико се с довољно разлога може рећи да објављивање књиге проф. Стевана К. Врачара *Преиспитивања правне методологије - Наговештаји државно-правног интегрализма* (Београд, Научна књига, 1994) долази у прави час. Самом својом појавом она постаје важан део оцртаног контекста наше данашње правнотеоријске мисли, а својом унутрашњом садржином, својим водећим идејама и поставкама, својим општим усмерењем, она ће - треба се надати и желети - бити покретачка снага те мисли, кадра да подстакне, да унесе преко потребан духовни немир, да надахне, прошири видике, врати на проверене и утре нове путеве јуриспруденције.

Пре ове књиге проф. Врачара, наша правна теорија имала је, колико је писцу ових редака познато, једно једино систематски написано и

убличено дело искључиво посвећено методолошкој проблематици права: књигу академика Радомира Д. Лукића *Методологија права*, чије је прво издање објављено 1977. године. Та је околност самом проф. Врачару дала ваљаног повода да у једном посебном тексту (стр. 173-179) говори о "инаугурацији једне научне дисциплине у југословенској правној науци" (173), одн. о томе да "појава ове књиге (Лукићеве *Методологије права* - Д.Б.) означава и инаугурацију правне методологије као издиференциране и осамостаљене научне дисциплине" (175).

Наравно, тиме нипошто није речено, нити је истицањем њеног инаугуралног значаја проф. Врачар то желео да каже, да пре *Методологије права* академика Лукића у нашој правној науци није било пажње вредних правнометодолошких радова или барем радова који се могу читати и разумети са тачке гледишта правне методологије. Ово особито важи за нашу правнотеоријску мисао између два светска рата, делимице, свакако, и за ону ранију. Ако се, рецимо, погледа *Енциклопедија права* Глигорија Гершића, и ако јој се унапред приђе баш са правнометодолошког становишта, лако ће се уочити да је она прожета методологијом историјско-правне школе, али да је у њој наша одјека и социолошки метод, па чак и филозофско-космолошки, будући да је Гершић на право, у крајњој линији, гледао као на космичку појаву. - Још је изразитији и упечатљивији пример Ђорђа Тасића, из чијих се многобројних и тематски разноврсних радова без већих тешкоћа може реконструисати - у њима садржана и, што је још значајније, *практикована* - сасвим одређена, развијена, са водећим правцима ондашње правне мисли саображена, дакле савремена, правна методологија, која је била довољно пространа да у себе прими и у себи обједини социолошко-солидаристички, нормативистичко-позитивни и природно-правни (у-кључив и метафизички) вид правног феномена. - Да се и не говори о Томи Живановићу, који је мајсторски владао синтетичким методом и, служећи се њиме, створио импресиван систем правне филозофије која оправдано носи ознаку синтетичке. - Слично стоје ствари и са Слободаном Јовановићем (1), Живојином Перићем, Живаном Спасојевићем или Лазаром Марковићем: ако се на њих гледа с правнометодолошким наочарима, сви се они показују као аутори који се не могу заобићи када је реч о домаћим настојањима у правној методологији. Ако нико од њих, на жалост, и није дао заокружено дело о правној методологији, то још не значи да они нису били свесни њеног значаја, а поготово да се накнадно - што је зацело задатак који тек треба да буде извршен - не би могла створити заокружена слика о њиховим сопственим правнометодолошким погледима и схватањима.

Проф. Врачар није од оних аутора који пишу лако и објављују много. Скрупулозан и високи захтева према другима, он је такав и према себи. *Преиспитивања правне методологије* су тек друга његова објављена књига, коју од прве, докторске тезе *Социјална садржина функције државноправног поретка* (Београд, Савез удружења правника Југославије, 1965), дели временски размак од безмало тридесет годи-

(1) Једна од заслуга проф. Врачара састоји се у томе што је - први код нас! - обимном делу Слободана Јовановића приступио управо са методолошке стране. Две његове опсежније расправе, које чине чак четвртину ове књиге, посвећене су расветљавању Јовановићеве методологије. Нарочиту пажњу побуђује студија "Облици резонанца у списима Слободана Јовановића", спис који је, у извесном смислу, књига у књизи, и то како по обиму, тако и по структури, али и по свим другим обележјима.

на. Међутим, ова констатација ни у ком случају не значи замерку. Јер, тај дуг временски период био је испуњен упорним, неодступним и мисаоно напорним радом на развијању једне - разуме се, колико је то уопште могућно - по тежњи свеобухватне а по карактеру самосвојне правнотеоријске концепције. Што је од посебне важности, проф. Врачар је при том остао доследан и веран својим почецима, као да је имао на уму Платонову реч из *Закона* (775Е) да ће, уз помоћ божју, све бити доведено до срећног завршетка ако је почетак људског делања добро постављен. Та доследност, дакако, није друга реч за догматизам. Напротив, она означава континуиран развој, потпуно разрађивање, употпуњавање и обogaћивање онога што је на самом почетку, с пуном научном савесношћу и одговорношћу, прихваћено и усвојено као кључни став, као основна истина, самим тим и као лично опредељење, дакле као духовни хабитус када је реч о свету државе и права и о сазнавању тога света. Утолико проф. Врачар може мирно и задовољно гледати на свој пређени пут у нашој правној теорији као на пут континуитета. Имају ли се у виду крајње неповољне околности у којима је настајало његово правнотеоријско схватање, тј, одређеније казано, идеолошка и политичка репресија једноумне ауторитарне, па и тоталитарне, владавине једне партије, чија је жртва био и проф. Врачар, онда се његово истрајно остајање на *сопственом* путу у науци, и то у науци коју су ондашњи идеолошки жреци посебно надгледали и без зазора, као обичну слушакињу, потчињавали својим сврхама, граничи са чудом. С друге стране, сувишно је и помињати да тиме не жели да се каже да текстови проф. Врачара - па и они, особито ранији по времену настанка, који су уврштени у ову књигу - не носе на себи печат времена или да на њима нема, кадикад и већих, ожиљака (2). Али, ко је то још успео да се сасвим издигне и издвоји из времена и прилика у којима му је дато да живи и ради!?

(2) Као пример за то може се навести свођење интегралног метода правних наука, чије је компоненте проф. Врачар до танчина разрадио, на метод материјалистичке дијалектике. Тако се у спису "Методолошка интеграција правних наука" из 1967. године изричито каже: "Право је, наима, изванредно сложен део друштвене реалности, па када се жели што потпуније сазнати, *неопходан је комплексан метод*... А такав метод је већ открит: то је *метод материјалистичке дијалектике* уопште и нарочито у облику који тај метод има када је конкретизован на подручју права. Према томе, *питање интегралног метода правних наука своди се на питање афирмације метода материјалистичке дијалектике у овим наукама*" (65-66 - подвучено у самом тексту). Ова редуција, баш као и придавање методу материјалистичке дијалектике епитета "универзалног" и "најнаучнијег" (66), делује, поготово у својој аподиктичности, као данак времену и ондашњој владајућој идеолошкој структури. С друге стране, међутим, проф. Врачар ни у ком случају није био заробљеник метода материјалистичке дијалектике, будући да је у истом том спису тврдио да тај метод "није скуп речепата, упрошћених схема, вештачких конструкција итд. који, тобоже, упечатљиво илуструју конкретизацију овог метода на подручју права" (67). А шеснаест година касније, у спису "Интегрални метод државно-правне науке" из 1983, проф. Врачар је, што се тиче питања о односу дијалектичко-материјалистичког и интегралног метода, био кудикамо опрезнији. Сматрајући то питање сложеним и тешким, он више није спреман да на њега даде никакав једнозначан одговор. Напротив, може бити речи само о "неким наговештајима могућих одговора" (81). Па ипак, сада он, не мање аподиктички него раније, тврди да "нема и не може бити луког идентитета између ова два метода" (81). Тешко је избећи утисак да је колебање у погледу односа метода материјалистичке дијалектике и интегралног метода правних наука врло симптоматично.

Правна методологија за коју се проф. Врачар залаже и којој је овом својом *преиспитивачком* (3) књигом дао значајан допринос није никаква изолована, од остале правне (теоријске и филозофске) мисли строго одвојена дисциплина која води неки свој самосталан живот. Напротив, та је методологија саставни део једне његове шире и обухватније замисли, наиме идеје о *целокупној државноправној науци*. Средишња и зато носећа поставка такве науке, која у основи иде за тим да буде свеопшта јуриспруденција, јесте поставка о повезаности државе и права. Ту њихову повезаност, којој нескривено и не зазирући од приговора органицизма придаје карактер органског јединства, проф. Врачар терминологијски и појмовно означава као *државноправни поредак*. Поставке о неразлучном јединству државноправног поретка он се доследно придржава и на њој неуморно инсистира почев од своје докторске тезе па до данас. Већ је на први поглед очигледно да сама та поставка носи у себи далекосежне - и не мање плодотворне - методолошке импликације. Књига на коју се овде осврћемо није ништа друго доли експликација тих претпостављених методолошких садржаја, тог претпостављеног методолошког потенцијала кључне поставке о органском јединству државе и права, тј. државноправног поретка. У том је смислу она тесно повезана са докторским радом проф. Врачара и представља његов пројекат и његову допуну. Стога потпуно разумевање ове књиге, разумевање онога што су њена суштинска настојања, није могућно без претходног упознавања са садржином Врачареве докторске дисертације. Уосталом, ту унутрашњу повезаност и природну следственост ових двеју књига он је сâм недвосмислено ставио до знања тиме што је у *Преиспитивања правне методологије* (27-40) укључио и текст "После пет година" који се, уместо предговора, налази на почетку његове објављене докторске тезе (5-18).

Године 1962. проф. Врачар је одржао своје приступно предавање на Правном факултету у Београду. Оно је носило наслов "Методолошки значај поставке о органском јединству државе и права". Накнадно се - и за самог аутора! - испоставило да је то предавање онај зачетак ("клица", како проф. Врачар радије каже) из којег се у потоњем времену развила његова правна методологија са свим својим особеностима и главним својствима. Отуда је сасвим оправдано што је то своје приступно предавање проф. Врачар, у "садашњим напоменама" написаним уз сваки текст ове књиге (4), окарактерисао као својеврсни *програмски спис*.

(3) Никако не треба пропустити да се укаже на ауторову, у наслову и поднаслову његове књиге двоструко изражену, скромност и самоограниченост. Јер, он не наступи са неопозивом претензијом саопштавања и излагања готове, заокружене и неоспорне правне методологије, него се задовољава њеним *преиспитивањем*. Исто тако, он не објављује никакво довршено правнометодолошко учење о државно-правном интегрализму, него се задовољава *наговештајима* таквог интегрализма. Обе те речи из наслова и поднаслова, овде подвучене, саме по себи дискретно упућују читаоца како ваља да приступи овој књизи и како да се према њој односи. Зато их треба узети као пишчев херменеутички путоказ.

(4) Те напомене далеко надмашују обичну техничку информативност (када је и где је дотични текст први пут објављен и сл.). У њима аутор предочава шири (друштвени, политички) контекст појединих својих радова, сугеришући том њиховом позадином, тим њиховим социјално-политичко-духовним амбијентом, шири оквир за њихово данашње разумевање и рецепцију. Штавише, он се при том није уздржавао ни од на први поглед необичних, а у ствари добродошљих - ауторефлексивних исказа. Тако ће, примерице, један свој рад отворено оценити као "најуспелији спис" у овој књизи (421), док ће за други

Није мање оправдано ни то што се управо текст тог предавања нашао на самом почетку ове књиге. Са тог места, он делује као пролегомена свих правнометодолошких разматрања проф. Врачара. Та околност пружа довољно оправдања да се у овој прилици претежно осврнем, ако не на целину тог текста, а оно бар на неке важне моменте у њему.

Што одмах треба поменути, то је да повезаност државе и права, њихово органско јединство оличено у државноправном поретку, проф. Врачар не види као непосредан израз процеса класне диференцијације друштва (упор. 10 и даље). Један други и сасвим специфичан процес, *процес политичког конституисања друштва*, представља основу на којој се држава и право међусобно повезују, уобличавајући на тај начин државноправни поредак. Држава, као специфична организација значајнија од осталих, и право, као специфичан нормативни поредак, представљају две стране процеса политичког конституисања друштва. Према проф. Врачару, држава и право чине "дијалектичку целину". Сходно томе, државноправни поредак је по својој суштини творевина која има изразит дијалектички карактер.

Намеће се потреба да се, с обзиром на то, кажу две ствари. *Прво*, велика је и непоречива заслуга проф. Врачара што је, свакако не без интелектуалне и моралне одважности, био међу првим нашим правним теоретичарима који су, још у време монолитне владавине енгелсовско-лењинистичке, тј. вулгарне историјско-материјалистичке, тзв. класне теорије државе и права, стали да доводе у питање и нарушавају управо ту и такву теорију. Једном поткопана, она је с временом, мада одвећ споро, губила на значају и обавезности, чиме се поступно ширио простор и стварали услови за друкчији поглед на државу и право. У тој еманципацији, у том растеређивању наше послератне теорије права од тешких букагија и суженог хоризонта догме о класности државе и права, удео проф. Врачара је препознатљив, незаобилазан и драгоцен. *Друго*, теза о држави и праву као "органском јединству" (државноправног поретка), уз истовремено и упоредно означавање повезаности државе и права као "дијалектичке целине", даје повода за недоумицу и за питање: да ли се ознаке "дијалектичка целина" и "органско јединство", које за проф. Врачара несумњиво имају суштински експанаторан значај, без даљег могу ставити у исту раван. Ако би се - а за то има разлога - узело да је "дијалектичка целина" овде мишљена у смислу Хегелове одн. Марксове дијалектике, онда би се, како се чини, употреба тог израза, паралелно са изразом "органско јединство", ради ближег обележавања природе државноправног поретка могла сматрати проблематичном.

Има једно необично важно питање које поставља сâм проф. Врачар и које, по нашем мишљењу, на пресудан начин дотиче срж његове правне методологије. Формулисано у програмском спису, оно гласи овако: "Да ли органски створено јединство (државе и права - Д.Б.) представља неки *посебан феномен*, који постоји напореда са државом и правом као таквим" (12). Сасвим је извесно да је ово централно питање

казати да га сматра "веома индикативним текстом" и за себе и за тадашњу друштвену ситуацију (423). Све то доприноси духовној привлачности ове књиге и њено читање чини узбудљивијим него што би, иначе, било.

рођено из јасне свести о томе да се у сазнајном, методском, а поглавито у онтолошком смислу нешто одређеније мора рећи - и одлучити - о статусу државноправног поретка као органског јединства. Одговор проф. Врачара на сопствено одсудно питање јесте следећи: "Органским повезивањем се само постиже узајамна зависност два посебна феномена, који, додуше, постоје као органи једног бића, али то биће *реално не постоји*. Не ствара се нешто 'треће' изван и изнад реалности државе и права" (12 - под. Д.Б.).

Писац ових редова мора признати да је с великим чуђењем, уједно и са изневереним очекивањем, читао и примио овај одговор. У њему су се ројила бројна питања. Ево неких. Пре као и сада, њему је нејасно како то да се за органски створено јединство може тврдити да је биће које реално не постоји?! Како је уопште могућно да се говори о томе да постоје органи једног бића а да то биће, упркос томе, нема реалности? Ако се не ствара нешто "треће", на чему онда почива теза о органском јединству? Ако државноправни поредак, означен као органско јединство државе и права, ипак није никакав реално постојећи ентитет, ако, дакле, уопште - ни најмање и ни у чему - нема самостално постојање изнад и изван реалности државе и права, да ли онда говор о њему остаје у границама номиналистичког говора о једној имагинарној творевини, из чега би произишло да је, у крајњој линији, реч само о методолошком мисаоном експерименту а не о правној методологији са реалним упориштем? Итд.

Тешко је поуздано рећи где треба потражити праве разлоге који би могли уверљиво да објасне то неочекивано устукнуће проф. Врачара пред једним крупним изазовом и једном, по свој прилици, знатном могућношћу његове правне методологије. Може бити да је он касније и сâм увидео тешкоће које изазива та чворишна тачка, али да и поред тога није желео да, с новостеченим богатим теоријским искуством, предузима накнадне преправке и стилизације на истраживачком путу своје правне методологије. Ако је тако, онда у томе ваља видети јасан знак и несумњиву потврду његовог опредељења да пред научну јавност изиђе дајући предност аутентичности, непатворености и трагалачком духу својих правнометодолошких истраживања, а не некаким неупитним, окамењеним "результатима" и непобитним, свеобавезујућим "истинама" своје правне методологије. Као правна теорија и правна филозофија, тако је за проф. Врачара и правна методологија превасходно *отворена* дисциплина. Друкчије речено, она за њу није затворен скуп заувек датих методских упутстава, оруђа и поступака за достизање трајних сазнања и "вечних" истина о свету државе и права. Истраживачки немир правне методологије за њега стоји изнад непомућеног мира њених постигнућа.

Истичући у једном важном ставу да методолошки покушаји јуриспруденције треба да допринесу разумевању њене властите суштине, Емил Ласк следећом дијагнозом и следећом прогнозом завршава своју *Филозофију права* која, што се правне методологије тиче, садржи читаво мисаоно богатство трајне вредности: "Методологија правне науке још постоји у низу расутих примедаба. Међутим, нагон за логичким самоосвешћивањем, који се данас управо у јуриспруденцији снажно испољава, даје право на очекивање да ће се оне у будућности спојити у

једну целину (5).” Велико је питање да ли се то очекивање, изнето почетком овог века, заиста и остварило на његовом крају. Било како било, правна методологија је током двадесетог столећа несумњиво била живахнији, динамичнији и иновативнији део правне мисли уопште. Ту живахност, динамичност и иновативност, када је реч о нашој новијој правној теорији и њеним методолошким настојањима, упечатљиво потврђује књига проф. Стевана К. Врачара *Преиспитивања правне методологије*.

---

(5) Емил Ласк, *Филозофија права и краћи списи*, Сремски Карловци - Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1991, стр. 93.